

A. g. w. 192, 1938.

Bouwmeesters
der
Klassicistische Barok
in Nederland

DOOR

F. A. J. VERMEULEN

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1938

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

Jacob van Campen. — Verschillende omstandigheden hebben er toe samengewerkt om Jacob van Campen te verheffen tot de alles overheerschende figuur in de geschiedenis onzer zeventiende eeuwse bouwkunst. De eerste en wel de voornaamste oorzaak van dezen roem — om niet te zeggen populariteit — is, dat hij de ontwerper is geweest van het Amsterdamsche raadhuis, dat immers ontegenzeggelijk het monumentaalste en bekendste voortbrengsel der toenmalige Noord-Nederlandsche bouwkunst is. Een tweede, en zeker niet minder zwaar wegende reden was zijne maatschappelijke positie. Van geziene afkomst, gesproten uit een oud-Amsterdamsch geslacht, heer van Randenbroek, financieel onafhankelijk — wat zéér veel beteekende in het toenmalige Holland — nam Jacob van Campen al dadelijk een zeer uitzonderlijke plaats in onder zijn meest uit den eenvoudigen handwerkersstand voortgekomen kunstbroeders. Verwant aan een Roemer Visscher, aan een Maria Tesselschade, bevriend met een P. C. Hooft, een Constantijn Huygens, kon hij van meet-af steunen op bekendheid en aanzien in de machtige regentenkringen dier dagen. Dat hij het zich kon veroorloven, als voornaam dilettant, ook kosteloos een ontwerp te verstrekken, zal zijn faam en aanzien niet weinig hebben vermeerderd.

Dat van Campen's meesterwerk verrees te Amsterdam, niet enkel als triomfantelijk gedenkteeken van den vrede van Munster, maar tevens als een getuigenis van de grootheid der machtige koopstad, op het toppunt van haar bloei, is een ander moment, dat bij voortduring de belangstelling, vooral ook van de historischrijvers, voor den bouwmeester levendig hield.

Zooals Amsterdam de spil was van onze geschiedenis in den bloeitijd, zoo werd Jacob van Campen onwillekeurig het middelpunt van de geschiedenis onzer bouwkunst in deze schitterende periode. Het kwam ertoe, dat men elk bouwwerk van eenige beteekenis uit dien tijd, waarvan de bouwmeester niet met zekerheid bekend was, op zijn naam ging stellen, ook al waren daartoe volstrekt geen voldoende gronden. Zoo kende reeds de schrijver van den Tegenwoordigen Staat van Holland in 1746 zonder eenige motivering het huis Ter Nieuburch aan onzen bouwmeester toe. Volkomen ten onrechte, gelijk hierna zal blijken; wat niet weg nam, dat tot dusver bij alle auteurs dit gebouw op naam van van Campen

bleef ¹⁾. En in onze dagen is het vooral Weissman geweest, die zich als paladijn van van Campen opwierp en dezen kunstenaar verhief tot een heros, aan wien hij op veelal volkomen onwetenschappelijke wijze verschillende belangrijke werken toeschreef.

Het spreekt vanzelf, dat, bij zulk een subjectieve beschouwing, een geheel onjuiste voorstelling van dezen bouwmeester ontstond, een voorstelling, die dringend correctie behoeft, zoowel uit billijkheid tegenover de figuren van andere bouwmeesters, als terwille van een juisten kijk op de ontwikkelingsgeschiedenis van de architectuur in dit belangrijk tijdvak. Wij zullen hiertoe thans eerst een overzicht geven van de voornaamste data en feiten uit van Campen's leven, en van de met zekerheid aan hem toe te kennen bouwwerken, om op grond hiervan zijne plaats en beteekenis in onze architectuurgeschiedenis nader te bepalen.

Jacob van Campen werd te Haarlem geboren op 2 Februari 1595, als zoon van Pieter Jacobs van Campen en Gerritje Claes Berendsdochter van Haarlem ²⁾; hij overleed den 13en September 1657 op Randenbroek bij Amersfoort. Hij was genoemd naar zijn grootvader, den Amsterdamschen regent Jacob van Campen, die behoorde tot de tien gematigde Roomsche-Katholieke raden, die bij de alteratie van 1578 in de stadsregeering werden gekozen ³⁾. Grootvader Jacob was getrouwd met Griete Pietersdochter Visscher, een zuster van den epicuristischen koopman-dichter Roemer Visscher, en bewoonde in 1559 het huis van zijn toen reeds overleden schoonvader, aan de noordzijde van de Oudebrugsteeg, op den hoek van het Damrak, hetzelfde huis, dat zijn kleinzoon later zou verbouwen tot accijnshuis. Zijn oudste, in 1564 geboren zoon Cornelis van Campen, bleef, evenals zijn oom Roemer Visscher, aan het oude, katholieke geloof trouw, maar zijn zoon Pieter, in 1568 geboren, ging tot den gereformeerden godsdienst over, en vestigde zich, na zijn huwelijk met Gerritje Claes Berendsdochter, in 1594, te Haarlem.

Was deze Pieter Jacobsz., de vader van onzen bouwmeester, van huis uit een bemiddeld man, ook de moeder was van aanzienlijke en welgestelde afkomst. Haar vader was lid van de ridder-schap van Utrecht, als heer van Randenbroek bij Amersfoort, met welke heerlijkheid Gerritje, na zijn dood, den 19den Januari 1605 werd beleend. Aldus tot de deftige Haarlemsche regenten-families behoorend ¹⁾, lieten de echtelieden hun zoon Jacob een met hun stand overeenkomende opvoeding geven. Zoo bezocht Jacob van Campen dan de Latijnsche school te Haarlem, waarvan Theodorus Schrevelius toen rector was. Wanneer en bij wie hij zijn opleiding tot schilder ontving, is echter onbekend, maar wel weten we, dat hij in 1614 als lid van het Haarlemsche Sint Lucas-gilde werd aangenomen ²⁾. En reeds zijn tijd- en stadgenoot Samuel Ampzing prijst hem in zijn in 1628 verschenen „Beschryvinge ende lof der stad Haarlem”, als schilder: „Van Kampen en behoefd voor niemand ook te wijken // Ja mag de kroon van 't hoofd van alle schilders strijken: // Besiet sijn beelden maer in 't Bosch voor sijn- nen hof, // En geeft hem sijne eer, en spreekt van sijnen lof” ³⁾.

Toen Ampzing dit schreef, was Jacob van Campen dus onge-veer dertig jaar oud, en die beelden „in 't bosch voor synen hof”, bewijzen op zichzelf reeds, dat onze meester niet alleen als kun-stenaar, maar ook maatschappelijk toen reeds een zekere positie had verworven. Na den dood van zijn moeder trouwens, in 1626, werd Jacob van Campen heer van Randenbroek. Terzelfdertijd maakte hij ook naam als architect, want het is in 1631, dat een andere stadgenoot, tevens kunstbroeder, de schilder-architect Salomon de Bray, hem in de „Architectura Moderna” prijst als ontwerper van den gevel-Coymans: „Desen bouwe welcken wy hier te berde brenghen, en den Beschouweren als in wesen ver-toonen en voordragen, is ghedaen ende te wege gebracht by den verwonderlijcken en dapperen Schilder, en Bouw-meester Heere Jacob van Campen, een Broeders sone van onsen Bouw-

Was deze Pieter Jacobsz., de vader van onzen bouwmeester, van huis uit een bemiddeld man, ook de moeder was van aanzienlijke en welgestelde afkomst. Haar vader was lid van de ridder-schap van Utrecht, als heer van Randenbroek bij Amersfoort, met welke heerlijkheid Gerritje, na zijn dood, den 19den Januari 1605 werd beleend. Aldus tot de deftige Haarlemsche regenten-families behoorend ¹⁾, lieten de echtelieden hun zoon Jacob een met hun stand overeenkomende opvoeding geven. Zoo bezocht Jacob van Campen dan de Latijnsche school te Haarlem, waarvan Theodorus Schrevelius toen rector was. Wanneer en bij wie hij zijn opleiding tot schilder ontving, is echter onbekend, maar wel weten we, dat hij in 1614 als lid van het Haarlemsche Sint Lucas-gilde werd aangenomen ²⁾. En reeds zijn tijd- en stadgenoot Samuel Ampzing prijst hem in zijn in 1628 verschenen „Beschryvinge ende lof der stad Haarlem”, als schilder: „Van Kampen en behoefd voor niemand ook te wijken // Ja mag de kroon van 't hoofd van alle schilders strijken: // Besiet sijn beelden maer in 't Bosch voor sijn- nen hof, // En geeft hem sijne eer, en spreekt van sijnen lof” ³⁾.

Toen Ampzing dit schreef, was Jacob van Campen dus onge-veer dertig jaar oud, en die beelden „in 't bosch voor synen hof”, bewijzen op zichzelf reeds, dat onze meester niet alleen als kun-stenaar, maar ook maatschappelijk toen reeds een zekere positie had verworven. Na den dood van zijn moeder trouwens, in 1626, werd Jacob van Campen heer van Randenbroek. Terzelfdertijd maakte hij ook naam als architect, want het is in 1631, dat een andere stadgenoot, tevens kunstbroeder, de schilder-architect Salomon de Bray, hem in de „Architectura Moderna” prijst als ontwerper van den gevel-Coymans: „Desen bouwe welcken wy hier te berde brenghen, en den Beschouweren als in wesen ver-toonen en voordragen, is ghedaen ende te wege gebracht by den verwonderlijcken en dapperen Schilder, en Bouw-meester Heere Jacob van Campen, een Broeders sone van onsen Bouw-

zoek er niet op te schacheren of winst mee te doen, maar geef het voor denzelfen prijs, en in derzelve waarde als ik het heb ontvangen" ¹⁾. Campo Weyerman, de weinig scrupuleuse verzamelaar van artiestenverhaaltjes en atelierpraatjes, tuk op zonderlinge en pikante anecdotes, heeft dit verhaal gretig in geuren en kleuren weer opgehaald in zijn levensbeschrijvingen der Nederlandsche Konstschilders ²⁾; J. A. Alberdingk Thijm legde deze anecdote ten grondslag aan een romantische „Levensbeschrijving van den bouwmeester van het Amsterdamsche stadhuis”, waarin de aantrekkelijkheid der vertelling onze bezwaren tegen de bedriegelijke dooreenvlechting van waarheid en verdichting niet vermag op te heffen. En ziedaar dan geheel den grond, waarop die befaamde Italiaansche studiereis door latere geschiedschrijvers eenvoudig als een vaststaand feit is aangenomen. Geheel onmogelijk is ze natuurlijk niet, maar uit de archivalia betreffende Nederlandsche kunstenaars in Italië blijkt niets van Jacob van Campen's verblijf, laat staan van werkzaamheden in dat land ³⁾, en in zijn werken ligt, gelijk wij reeds hebben gezegd en nog nader zullen aantoonen, volstrekt niets, wat ons noodzaakt zulk een reis te onderstellen ⁴⁾.

Was de bouw van het Amsterdamsche regeeringspaleis de opgang en de glorie van Jacob van Campen, dit werk zou tevens de tragische wending in zijn leven beteekenen. Er hangt om heel de bouwgeschiedenis van dit monument een sfeer van heimelijkheid en intrigue, die weliswaar niet zoo bevreemdend is voor wie de geschiedenis van het Amsterdamsche regenten-patriciaat en van de Amsterdamsche politiek dier dagen kent, maar die het toch uiterst moeilijk maakt om tot een klaar inzicht te komen. Een dikwijls verwonderlijke tegenspraak treft ons tusschen wat

officieel gezegd en geschreven wordt, in plechtstatige resolutiën, en dat wat in werkelijkheid blijkt te geschieden, en veel is er, dat wij slechts achter de schermen kunnen vermoeden, maar waarvan we wel nimmer de juiste toedracht zullen weten. Reeds Kroon heeft hier in zijn bekende geschiedenis van het raadhuis de aandacht op gevestigd ¹⁾, en terecht schreef dan ook Rieber: „Bijna alle handelingen van de Burgemeesters rechtvaardigen het uitgesproken vermoeden, dat zij steeds het voornemen hebben gehad om iets grootsch tot stand te brengen, en dat de aan den Raad voorgelegde ontwerpen niets anders waren dan even zoovele middelen om hun beoogd doel te bereiken; dat doel, waarnaar de Vroedschap buiten haar weten en als bij verrassing werd gedrongen, geheel oningewijd als zij was met de geheime handelingen van de Burgemeesters” „Uit het verloop der handelingen blijkt, dat de Vroedschap zoowel door Burgemeesters als door hen die in hun geheimen waren ingewijd, onkundig is gelaten, zelfs gefopt is geworden, zonder daarop bedacht te zijn geweest. Alles toch wat na 18 Juni 1648 aan het daglicht kwam, doet helder blijken, dat Burgemeesters reeds vroeger aangaande den bouw van het nieuwe stadhuis vaststelden wat nu tenslotte was goedgekeurd” ²⁾.

Tot degenen, die „in de geheimen van Burgemeesters waren ingewijd”, behoorde uiteraard in de eerste plaats de architect Jacob van Campen. Want, dat hij het was, die reeds vóór 1647 de plannen voor dit nieuwe raadhuis ontwierp, op een veel grootscher schaal, dan men het aan de „twaalf allen, twaalf mallen en twaalf niemendallen” der Vroedschap ³⁾ deed voorkomen, staat thans voldoende vast ⁴⁾. Overigens is het nog de vraag of wel alle burgemeesters in deze geheimen waren ingewijd, want ook in dit college van opperste regeerders smeulde nog na de oude strijd tusschen de Calvinisten en de Libertijnen, tusschen de strenge kerkelijken, die Gods toorn verwachtten voor een stad, „waar zoo groote schatten voor de bevordering van het uiterlijk aanzien van een

wereldsch gebouw werden verspild", en de vrijzinnigen, die het trotsche regeeringspaleis wenschten. Toen dan ook in 1645 de Nieuwe of St. Catharinakerk door brand werd geteisterd, greep de kerkelijke partij, aan wier hoofd de toenmalige burgemeester Willem Backer stond, deze gelegenheid aan, om bij de herstelling tevens den bouw van een nieuwen, hoogen kerktoren te eischen, ten koste van de raadhuisplannen. En inderdaad besloot de Vroedschap hiertoe. In hetzelfde jaar 1645 waren echter ook burgemeester de machtige koopman-dictator Andries Bicker en de bekwame, fijnbeschaafde Cornelis de Graeff, die beiden ijverden voor het nieuwe raadhuis. Om beide partijen tevreden te stellen, besloot men de twee bouwwerken tegelijk te beginnen¹⁾; en we mogen aannemen, dat men van de zijde der raadhuisgezinde burgemeesters, om de kerkelijken te sussen, de raadhuisplannen minder omvangrijk en minder kostbaar voorstelde, dan ze inderdaad waren.

Ook het ontwerpen der torenplannen werd aan van Campen opgedragen²⁾, en we kennen van hem twee projecten: een naar het schema van den Utrechtschen domtoren (pl. 866, vgl. pl. 250), maar met een barokke detaillering van guirlandes en festoenen; en een, meer aansluitend bij den pyramidaal groeienden bouw van den O. L. Vrouwetoren te Amersfoort (pl. 865, vgl. pl. 219), en met een opmerkelijke gothische detaillering, kennelijk geïnspireerd op de vormtaal der Zuid-Nederlandsche late gothiek. Merkwaardig genoeg kozen de Amsterdamsche regenten dit laatste, dus in middeleeuwschen, historischen stijl opgevatte ontwerp ter uitvoering.

Men begon met den torenbouw in Mei 1646, en op den 26en Juni 1647 werd de eerste steen gelegd door den zoon van burgemeester Backer. Maar het werk vorderde daarna slechts langzaam, om na het overlijden van Willem Backer, op 5 October 1652 geheel te worden gestaakt, terwijl toen nog slechts weinig meer voltooid was, dan de voet van den toren, die thans nog het westportaal der Nieuwe kerk vormt.

Inmiddels was, op den 28sten October 1648 de eerste steen van het raadhuis gelegd, zooals het opschrift vermeldt, door Ger-

brandt Pankras, Jacob de Graef, Sybrant Valkenier en Pieter Schaap, „der Heeren Burgemeesteren zoonen en neven”. Na het stokken van den torenbouw wijdde men verder alle krachten aan het concurreerende werk, temeer, waar op Zondag 7 Juli, 1652, het oude stadhuis door brand werd verwoest. Den 5en September, 1652, werd aan Jacob van Campen duizend gulden uitbetaald „per reste ende volle betalinge tot May lestleden voor diverse teergelden, reiscosten, vacatiën ende teickeningen als andere gelycke diensten” ¹⁾. Maar reeds het volgende jaar kwam de toen uitgebroken Engelsche oorlog, die Amsterdam zoo groote schade berokkende, den bouw weer vertragen. Na het sluiten van den vrede werd echter, bij resolutie van 10 Februari 1655, de bouw met verdubbelden ijver aangevat, zoodat reeds op 29 Juli van genoemd jaar de plechtige in bezitneming kon plaats vinden ²⁾.

Van Campen zou deze feestelijkheid evenwel niet bijwonen. Wat er eigenlijk gebeurd is, zullen we wellicht nooit te weten komen, maar vast staat, dat de kort tevoren zoo hemelhoog geprezen schepper van „’s werelts achtste wonder” nóch in het uitvoerig verslag van den tijdgenoot, den schepen Bontemantel ³⁾, nóch in desbetreffende resolutiën der vroedschap, en al evenmin in den poëtischen gelukwensch van Constantijn Huygens „aan de EE. Heeren Regeerders van Amsterdam in haar Nieuwe Raadt Huys”, ook maar éénmaal wordt genoemd, en tevens merken we op dat van Campen op 1 December 1654 voor het laatst in dienst der stad te Amsterdam vertoefde ⁴⁾. Daarna blijkt de leiding van den raadhuisbouw te zijn overgegaan in handen van den toenmaligen stadsarchitect Daniël Stalpaert. In een der rekeningen door Artus Quellien ingediend voor zijn beeldhouwwerken aan het stadhuis, lezen we, dat verschillende stukken „op last van Mons. Stalpaert op het spoedigst” zijn afgewerkt, en een andere rekening besluit: „Deze gesnede wercken soo aen die schouwen als tot cosines nagesien ende bevonden gedaan te sijn. Daniël Stalpart” ⁵⁾.

Men heeft het voorgesteld, alsof Stalpaert door allerlei intrigues

den meester van zijn plaats zou hebben gedrongen, dit dan vooral op grond van een dichtwerk, in 1655 door een Utrechtsch edelman, Jhr. Everard Meyster, een vriend en bewonderaar van Jacob van Campen, blijkbaar zoowel tot diens verdediging, als tot zijn lof geschreven ¹⁾. In dit geschrift, een tooneelwerk, getiteld: „Der Goden Landspel”, zegt een der reizangen:

„Dat elck wil sijn een Architeck
Een Doctor of een Advocaat
Spruyt uyt waen-wetensheyts gebreck,
Uyt hoop of schijn van eenigh baet.
Verdooft wort licht de glans der kunst
Waer een schijn-weetend' architeck
Zich in het werck heeft in - gelunst
Door 't lastigh roeren van sijn beck”.

Waarop dan, met een niet al te bedekte toespeling op Stalpaert's naam, de regels volgen:

„Meer dan een *Stal* met Esels waert
Daer meer geschreeuw dan wol komt uyt
Is 't rustigh Persiaensche *Paert*,
Soo als het oude spreekwoort luyt”.

Het werkje besluit met een toegift van „vyf ongemeene bysondere eclypsis aan de E. Heere Jacob van Campen Vinder en Vader aller Bouw-kunstige Roemwaardigheden”.

Intusschen — welke overigens ook de bedoeling van Meyster moge zijn geweest ²⁾ — een onpartijdige bron is zijn Landspel zeker niet te noemen. We merken immers op, dat van Campen in

1654 niet alleen met Stalpaert, maar ook met den beeldhouwer Quellien en met den steenhouwer Symon Bosboom in onmin¹ was geraakt, en dat de gebroeders Artus en Hubertus Quellien in het conflict tusschen van Campen en Stalpaert onvoorwaardelijk de zijde van laatstgenoemden kozen. Den 7en December 1654 lieten de twee broeders een klacht opmaken tegen de publieke verspreiding van het bovengenoemde pamflet „Eereplicht”, door Jacob Vennecool, teekenaar van Jacob van Campen. En dit pamflet, blijkens zijn inhoud tegen Quellien en Stalpaert gericht, blijkens den stijl door Meyster gedicht en bedriegelijk met den naam van D. Stalpaert ondertekend, bewijst, dat van Campen stellig ook niet kieskeurig was in de keuze zijner wapenen.

De diepere psychologische grond voor dit conflict tusschen den bouwmeester en zijne toch door hemzelf gekozen Zuid-Nederlandsche medewerkers kan inderdaad — naar de opmerking der medica dr. Juliane Gabriels — wel gelegen zijn in het dualisme tusschen van Campen's classicisme en „den lossen, uitbundigen Antwerpschen Barok” van Quellien ¹⁾. Dat bovendien van Campen, naar het eenparig oordeel zijner tijdgenooten een heerschzuchtig man, en naar de overbekende woorden van Constantijn Huygens, een onhandelbaar mensch, „un fascheux homme à gouverner” ²⁾, een „homme incommode” ³⁾ was, zal het conflict verscherpt en de breuk volledig gemaakt hebben. Trouwens, wat hier te Amsterdam geschiedde, was eigenlijk slechts een herhaling van wat we ook bij den bouw van de Oranjezaal (het „Huis ten Bosch”), in 1649 zien gebeuren, waar het lastige karakter van Van Campen zoowel Huygens als de medewerkende kunstenaars van hem vervreemde. Maar hier was nu het geval ernstiger, temeer waar in hetzelfde jaar 1654 aan van Campen zijn machtigste beschermers, de burgemeesters Schaep en Bicker ontvielen. De tegenstanders van den raadhuisbouw zullen het den persoonlijke tegenstanders van den bouwmeester gemakkelijk hebben gemaakt, om dezen van zijn plaats te dringen: Stalpaert werd de man; als een vrijwel vergeten ambteloos burger is Jacob van Campen den 13en September 1657 in zijn buitenverblijf het Hoogerhuis, op Randenbroek overleden.

Trachten wij thans de plaats en de beteekenis van dezen bouwmeester nader te bepalen op grond van zijne werken, dan wil het wel lijken alsof zijne figuur vager wordt, naarmate het onderzoek vordert. Immers blijken verschillende gebouwen, die hem vroeger met stelligheid werden toegeschreven, niet van zijne hand, en bij andere is het de vraag, welk eigenlijk zijn aandeel is geweest in de tot stand koming.

Met voldoende zekerheid kennen wij, als door Jacob van Campen geheel ontworpen, slechts de volgende werken:

1° De voorgevel van het huis Keizersgracht 177, te Amsterdam, in 1624 gebouwd voor Balthazar Coymans, als gevel-Coymans vroeger reeds besproken ¹⁾).

2° De Heiligewegspoort te Amsterdam, in 1636 begonnen; gesloopt bij de uitlegging der stad in 1663.

3° Verbouwingen aan Frederik Hendrik's kasteel te Buren, sinds 1636.

4° Een deel van het kasteel Honselaarsdijk, sinds 1637, na het vertrek van Simon de la Vallée, tot 1646.

5° Het accijnshuis te Amsterdam, in 1638 opgetrokken.

6° De in 1639—1641 gebouwde Ned. Herv. kerk te Hooge Zwaluwe (Noordbrabant).

7° De herstellingswerken der in Januari 1645 verbrande Nieuwe kerk te Amsterdam, en plannen voor haar toren.

8° Het in 1647 begonnen raadhuis van Amsterdam.

9° Het in 1647 gebouwde nieuwe orgelfront der St. Laurenskerk te Alkmaar.

10° De in 1649 voltooide Nieuwe kerk te Haarlem.

11° De plannen voor de beschildering der centrale koepelzaal in het Huis ten Bosch, voor Amalia van Solms, ter nagedachtenis van Frederik Hendrik ontworpen.

12° Zijn eigen woning, „Het Hoogerhuis”, bij Amersfoort, waarvan een fragment der schilderingen is overgebleven en thans opgesteld in het museum Fléhite te Amersfoort.

Een dozijn derhalve, waarvan slechts een zevental (de nrs. 1, 2, 5, 6, 8, 10, 12) geheel eigen bouwwerken van beteekenis zijn. Ongetwijfeld zal van Campen in de ruim dertig jaren van zijn werkzaamheid als architect een uitgebreider oeuvre hebben voortgebracht, en het kunsthistorisch onderzoek heeft dan ook op meer

of minder deugdelijke gronden een vrij groot aantal andere werken op zijn naam gesteld. Hiertoe behooren in de eerste plaats de gelede pilastergevel van het raadhuis te Haarlem (pl. 723) uit 1630, het Mauritshuis en het huis van Huygens te 's-Gravenhage. De Haarlemsche raadhuisgevel is een zoo karakteristiek werk uit de school van H. de Keyser, dat het nauwelijks te begrijpen is, dat men dit werk ooit heeft kunnen toeschrijven aan een meester, die reeds vijf jaar tevoren zich uitte in de zware, streng-klassicistische vormtaal van den gevel-Coymans. Inderdaad is de bedoelde Haarlemsche façade dan ook een werk gebleken van den vriend en bewonderaar van de Keyser, die de Haarlemsche schilder-bouwmeester Salomon de Bray was. Eenigszins anders staat het met de twee Haagsche huizen van 1633. Met name het Mauritshuis met de streng-klassicistische vormen zijner groote Ionische orde, en met zijn gesloten symmetrischen plattegrond zou als werk van Jacob van Campen niet geheel ondenkbaar zijn, ware het niet, dat zoowel het hier plotseling opduikende Fransche paleisplan en een zekere vlakheid der pilasterorden in stellige tegenspraak waren met de binnenruimte, zoowel als met de smeüiger plastiek der uitwendige vormen, die we in van Campen's authentieke werken aantreffen. Dit geldt in nog sterker mate voor het huis van Huygens, waarvan de pilasterorden voor van Campen veel te vlak en te droog-academisch zijn toegepast. Het is natuurlijk niet onmogelijk, dat Jacob van Campen, die, zooals wij weten juist met Huygens in kennis was gekomen, toen de plannen voor het huis aan het Plein werden ontworpen, bij den bouw van advies heeft gediend, maar waarschijnlijker is het, gelijk wij hierna zullen uiteenzetten, zoowel op stijl-critische als op historische gronden, dat èn het Mauritshuis én het huis van Huygens, in hoofdzaak het werk zijn van Pieter Post, wellicht onder medewerking van Simon de la Vallée, op wiens denkbeelden vooral de Fransche aanleg dezer gebouwen zou kunnen berusten.

Weissman heeft verder twee torenbekroningen op naam van van Campen willen stellen, en wel de in 1638 voltooide drie bovenste geledingen van den Westertoren te Amsterdam (pl. 631) ¹⁾, en de houten peervormige bekroning van den O.L. Vrouwetoren te Amersfoort (pl. 219), na een brand in 1651 vernieuwd ²⁾. Wat den

Westertoren betreft, hebben wij vroeger reeds meegedeeld, hoe deze werd begonnen naar de plannen van Hendrik de Keyser, welke na diens dood, in 1621, door zijn opvolger in strenger klassicistischen zin zijn gewijzigd¹⁾. Galland noemde als dien opvolger, Cornelis Danckertsz de Rij, zonder nadere opgaaf van bron²⁾, maar blijkbaar uitgaande van de onderstelling, dat de toenmalige stadsmetselaar en vriend van de Keyser, diens architectonische nalatenschap zou hebben beredderd; Weissman beschouwde, vermoedelijk op stijlkritische gronden, van Campen als voortzetter van de Keyser's werk. Voor beide opvattingen is iets te zeggen, maar een verbetering van de Keyser's ontwerp (zie pl. 640) is de uitgevoerde bekroning, met de dorre pedanterie van hare al te schools klassicistische, steeds weer vierkante geledingen, in geestlooze opeenstapeling, stellig niet geworden; en zeker zou zij niet tot de gelukkigste uitingen van den schepper van het Amsterdamsche raadhuis zijn te rekenen³⁾.

Van de Amersfoortsche torenbekroning weten wij thans met zekerheid, dat zij géén werk van Jacob van Campen is. In 1654 besloot men de bekroning te vernieuwen naar het model van den timmerman Lenert Nicasius en zijn zoon⁴⁾; van Campen gaf slechts advies in de vraag, of de bekleeding in lood dan wel in koper moest worden uitgevoerd⁵⁾.

Gelijkerwijs werd zijn advies gevraagd inzake de herstelling van den St. Laurenstoren te Rotterdam, die ernstig was verzakt sinds men in 1645 was begonnen, ter vervanging van de Keyser's houten bekroning, een bergsteenen geleding op te trekken, waarvoor Barth. Drijfhout, Barth. van Bassen, Pieter de Keyser en de Utrechtsche stadstimmerman Hendrick Adriaensz. Struys modellen hadden geleverd. Reeds in 1651 rees echter twijfel aan de bruikbaarheid van Van Campen's plannen, en tenslotte besloot men in 1653 dit werk uit te voeren volgens de plannen van den lateren Rotterdamschen stadsarchitect Nic. J. Persoons⁶⁾.

Ook in de door Frederik Hendrik gestichte bouwwerken is van Campen's aandeel minder groot, dan tot dusver steeds is aangenomen. Het huis Ter Nieuburch te Rijswijk toch, in 1630 begonnen naar de plannen van Bartholt van Bassen, naderde, zooals wij reeds zagen, zijn voltooiing vóórdat van Campen nog met Huygens en den prins in kennis was gekomen. Bij de voltooiing van het slot Honselaarsdijk werd de meester eerst nader betrokker na het vertrek van Simon de la Vallée in 1637, en wij weten, dat zijn plannen later bovendien ter verbetering naar Frankrijk werden gezonden ¹⁾, zoodat hier bezwaarlijk van een werk van Jacob van Campen kan worden gesproken. Tenslotte heeft Pieter Post hier de uiteindelijke leiding gehad.

Een andere vorstelijke stichting, aan Jacob van Campen toegeschreven, is de grootscheepsche parkaanleg van den zoogenaamden „Tiergarten” te Kleef, voor den bouwheer van het Mauritshuis ontworpen. Als stadhouder van den Grooten Keurvorst was Johan Maurits in 1650 begonnen hier verschillende landgoederen aan te koopen. Bij den Freudenberg, een uitlooper van het Reichswald, liet de Braziliaan zich een landhuis bouwen, dat, in 1653 voltooid, in 1669 tot den grond toe afbrandde. Van de tuinarchitectuur bestaat nog slechts de „Springberg”, een terrasvormige aanleg van vier waterbekkens met fonteinen. In het bovenste dezer bekkens staat een door Artus Quellien vervaardigd Minervabeeld, een door Vondel bezongen geschenk der stad Amsterdam, dat dan ook aan de voorzijde van het voetstuk prijkt met het Amsterdamsche wapen. Een ets van Fokke, naar een tekening van Jan de Beyer, geeft ons een beeld van den oorspronkelijken toestand: tegenover de vier terrassen zijn langs het nog bestaande kanaal twee rijen standbeelden geplaatst, en vóór het kanaal op een hooge zuil een figuur van een ridder, den zg. „IJzeren man”. Vóór het onderste waterbekken houden twee leeuwen de wapens van Holland en Amsterdam; een zwarte adelaar met uitgespreide vleugels stoot een hooge waterstraal in de lucht. En boven het Minervabeeld, waar nu een klassicistisch rond tempeltje uit het begin der 19e eeuw staat, verhief zich een achtkant centraal aangelegd gebouwtje met galerijen te weerszijden, elk van veertien arcaden, in een halven cirkel naar voren buigend. Ongetwijfeld was dit weidsche geheel, met zijn zoo karakteristiek barokke verbinding

van bouwwerk en landschap, den schepper van het Amsterdamsche raadhuis, geschoold in de Fransche sfeer van Honselaarsdijk, volkomen waardig. Uit een schrijven van Johan Maurits blijkt dan ook, dat Jacob van Campen nog op 5 Augustus 1657 — dus kort vóór zijn dood — bij den stadhouder te Kleef „schöne Sachen” ontwierp¹⁾, zoodat Galland wel mocht onderstellen, dat de aanleg van den „Springberg” een werk van onzen meester was²⁾.

Minder zekerheid hebben we omtrent den voormaligen, in 1637 voltooiden, in 1665 verbouwd en schouwburg aan de Keizersgracht te Amsterdam, tenzij we der traditie, die dit gebouw reeds van ouds op 'smeesters naam stelde, afdoende gezag toekennen. Houbraken vergiste zich in het gebouw, toen hij Jacob van Campen als bouwmeester vermeldde van den in zijn tijd bestaanden schouwburg van 1665, maar afgezien hiervan, zou zijn mededeeling juist kunnen zijn, temeer daar als „bouwheer” van den schouwburg van 1637 weer Nicolaas van Campen, de accijnsmeester, wordt genoemd, die tot zulk een onderneming wellicht in staat was gesteld door zijn erfenis van den kort tevoren overleden, schatrijken Cornelis van Campen³⁾. De oorspronkelijke, aan J. van Campen toegeschreven schouwburg bestond uit een half-ovale zaal, meer breed dan diep, omgeven door twee boven elkan- der liggende rijen loges („huisjes” genaamd), die in front twee aan twee van elkaar waren gescheiden door Korinthische pilas- ters van de groote orde. Vóór het tooneel, en omsloten door de loges, bevond zich een open ruimte, „de bak”, waarin blijkbaar de minder gegoede toeschouwers plaats konden nemen. Boven de loges was een galerij met amphitheatergewijs oplopende banken getimmerd. Het tooneel lag even hoog boven den „bak” als de borstwering der onderste rij loges, en bestond uit een kleiner voortooneel en een dieper achtertooneel, van elkaar te scheiden door dubbele schuifgordijnen. Het voortooneel was te weerszijden toegankelijk door twee poortjes, waarboven nissen met de beel- den van „Demokrit” en „Heraklit”; het achtertooneel was in drie plans verdeeld door een symmetrisch vast decor van Korinthische portieken met overhoeks gestelde zijkanten⁴⁾.

Volkomen ten onrechte heeft Weissman beweerd, dat van Campen voor zijn schouwburg het Teatro Olimpico van Palladio te Vicenza tot voorbeeld zou hebben genomen ¹⁾. Niets is minder juist en niets kan meer in tegenspraak zijn met de ontwikkelingsgeschiedenis van den tooneelbouw. Het in 1579 naar plannen van Palladio begonnen, in 1584 door Scamozzi voltooide Teatro Olimpico is de monumentale belichaming van het neo-Vitruviaansche tooneel, in nauwe aansluiting bij de commentaren op Vitruvius van Daniello Barbaro, waaraan Palladio zelf had meegewerkt. Zoo zien we te Vicenza een toeschouwersruimte van dertien trappen amphitheatergewijs oploopen naar een rijke zuilengallery, in den vorm van een half ovaal; tusschen deze en het tooneel ligt een eveneens half-ovale ruimte in navolging van de antieke orchestra; tusschen voortooneel en achtertooneel staat een door Scamozzi ontworpen paleisgevel van twee verdiepingen, die dus duidelijk in antieken geest weer het proscenium van het eigenlijke tooneel afscheidt en door poorten den blik opent op vijf perspectivisch vernauwende, werkelijk begaanbare „straten” ²⁾. In den Amsterdamschen schouwburg vinden we geen „orchestra”, terwijl voortooneel en achtertooneel veel meer ineenloopen, en ook overigens de beide tooneelinrichtingen in al het wezenlijke van elkaar blijken te verschillen ³⁾.

Indien dan Jacob van Campen den Amsterdamschen schouwburg in 1637 heeft gebouwd, zooals hij door Savry in 1658 is afgebeeld, dan zou hij daarmee géén navolging van Palladio's Teatro Olimpico, maar inderdaad een belangrijk novum hebben geschapen, en wel een der eerste logetheaters, juist in denzelfden

tijd, dat te Venetië het eerste groote logetheater, het Teatro S. Cassiano (1637) werd voltooid ¹⁾.

Tenslotte vermelden wij volledigheidshalve eenige werken van „kleine architectuur”, waarvan de ontwerpen waarschijnlijk terecht op naam van dezen kunstenaar worden gesteld, en wel: het in 1645 ontworpen, in 1652 uitgevoerde orgel der Nieuwe kerk te Amsterdam, waarvan het beeldhouwwerk door Artus Quellien is vervaardigd; de door Rombout Verhulst gebeeldhouwde tombe van Jan van Galen in dezelfde kerk ²⁾; en de witmarmeren afsluiting der voormalige doopkapel in de Oude kerk te Amsterdam, omstr. 1651 door burgemeester Cornelis de Graef gekocht en tot grafkapel ingericht (pl. 881) ³⁾.

Overzien wij dit oeuvre, dan zijn er een viertal nog bestaande authentieke bouwwerken, die ons een beeld kunnen geven van des meesters trant, een karakteristiek van zijn persoonlijke stijl: de gevel-Coymans, het accijnshuis, het Amsterdamsche raadhuis, en de Nieuwe kerk te Haarlem. Het gemeenschappelijke in het uitwendige vormen dezer gebouwen, is het bijzonder krachtige modelé, zoowel in de massa's (door forsche risalieten), als in de details (lijsten, pilasters), waaruit een streven spreekt naar zware, kantige schaduwwerking, en tevens naar weliswaar academische, maar niettemin statige en edele proporties. Deze barokke volheid en breedheid der vormen wordt gesteund door de bijna uitsluitende toepassing van natuursteen, een materiaal, dat uiteraard meer tot vorming van breede massa's aanleiding geeft, en daardoor ook, zooals wij vroeger hebben uiteen gezet, meer in overeenstemming is met het wezen van de Barok, dan de baksteen. In de plattegronden van het raadhuis en van de Haarlemsche kerk treft de waarlijk klassieke klaarheid, de als van zelf sprekende eenvoud, bij meesterlijke en voorname compositie, leidend tot een architectonisch organisme van onverbrekelijk saamgeklonken ruimtedeelen, vol van een statige, beheerschte pathetiek.

Maar, in hoeverre is dit alles Jacob van Campen? Ziedaar de vraag, die steeds moeilijker te beantwoorden lijkt, naarmate

wij verder in de bouwgeschiedenis van deze periode doordringen. Wanneer wij bedenken, hoe deze schilder-architect bij al zijn ondernemingen de zeer intensieve medewerking had van beroepsbouwmeesters als Stalpaert, en als Pieter Post, welke laatste vooral wel onafscheidelijk aan hem verbonden lijkt, wanneer wij zien, hoe dezelfde Post een veel aanzienlijker getal bouwwerken van niet minder gehalte zelfstandig voortbracht, dan moeten wij meer en meer in Jacob van Campen den begaafden, maar toch vooral om zijn maatschappelijke positie gevierden dilettant gaan zien. Hij kon weliswaar een schetsontwerp verstrekken en met zijne klassieke belezenheid iconographische schema's ontwerpen (beeldhouwwerken in het Amsterdamsche raadhuis, schilderingen der Oranjezaal), maar niet alleen de uitvoering, doch zelfs reeds de uitwerking van zijn projecten moest hij overlaten aan de begaafde meesters van minder bevoorrechte en aanzienlijke positie, die hij het geluk had tot medewerkers te kunnen krijgen.

Meer en meer blijkt van Campen, én als schilder, én als architect, een intellectueel raadsman, een begaafd theoreticus, die denkbeelden aangeeft, een plan in groote lijnen schetst, of wel door anderen ontworpen plannen toetst en „verbetert”, méér dan een volledig en geheel zelfstandig scheppend bouwmeester.

Van beslissende beteekenis is hierin zijne kennismaking met den zoo veelzijdig begaafden Constantijn Huygens geweest. Duidelijk blijkt dit uit de geschiedenis van diens woonhuis aan het Plein te 's-Gravenhage, zooals we deze thans uit Huygens' correspondentie leeren kennen. Deze plannen waren reeds in 1633 gereed, dus ontworpen in een tijd, dat Huygens en van Campen elkaar nog niet of tenauwernood kenden. Blijkbaar had de geniale dichter-hoveling en geleerde deze plannen zelf geprojecteerd, daarin, zooals hij zelf zegt, bijgestaan door zijn vrouw¹⁾. Den 5en December 1634 schrijft hij aan zijn vriend J. Wicquefort, dat hij al zijn vrijen tijd besteed aan dit bouwwerk, en dat hij het in het volgend jaar hoopt te voltooien. „De heer van Campen” — aldus gaat hij voort — „die mij tot dit doel is komen bezoeken, staat mij hierin bij als een zeer volmaakte Vitruvius, en wij hebben overlegd van uwe fraaie, algemeene weetgierigheid te vernemen, of bij uw weten de Spanjaarden iets van dezen aard hebben voortgebracht, daar zij ter wereld de natie zijn, die zich het best be-

toont in de wetenschappen, die zij aanvat" ¹⁾). Hieruit blijkt dus, dat Huygens in December 1634 nog eerst kort te voren de hulp van van Campen had ingeroepen, om hem terzijde te staan bij de voltooiing van zijn huis, en voorts, dat hij van Campen beschouwt als een „zeer volmaakte Vitruvius", d.w.z. als vooral een knap klassiek theoreticus.

Het is dan ook meer als theoreticus — als „kunstgeleerde", zouden wij thans zeggen — dat we Jacob van Campen in deze jaren bezig zien. Zoo verzoekt de geleerde Bannius den 11en Augustus, 1636, aan Huygens diens Latijnsch exemplaar der commentaren op Vitruvius van Daniëlo Barbaro te leen. „De Italiaansche bewerking", voegt hij er aan toe, „heb ik reeds van mijn persoonlijke vriend van Campen gekregen" ²⁾). En in 1639 blijkt van Campen een prentwerk over architectuur samen te stellen, dat weliswaar nooit is verschenen, maar waarvan we hooren door zijn factotum, den dichter-bioloog J. Brosterhuizen, die op 6 Februari 1639 aan Huygens schrijft, dat hij een plattegrond-teekening aan van Campen heeft gezonden „om se te voeghen bij de ghedenckwaardighe ghebouwen, die sijn E. in print meent te laeten uijtgaen" ³⁾). Dezelfde Brosterhuizen vertaalde Sir Henry Wotton's „Elements of Architecture", waarvoor van Campen „een verhaal van den oorsprongh der bouwkunst" zou schrijven, en tevens werkte hij met van Campen aan een vertaling van Vitruvius, waarbij Huygens van advies diende ⁴⁾).

Onze gevolgtrekking kan na dit alles geen andere zijn, dan dat Jacob van Campen zeer zeker niet de groote vernieuwer in onze bouwkunst is geweest, waarvoor hij tot dusver meest werd aanzien, en stellig is hij niet de schepper geweest van onze classicistische barok. In dit opzicht zijn zoowel Huygens, als 's Gravensande en Post van minstens evenveel beteekenis geweest. Wel was hij een begaafd en inventief dillettant, die, in samenwerking met Huygens en anderen, vooral bijdroeg tot het doorzetten der classicistische theorie in onze Noord-Nederlandsche barok-architectuur.